

Tesdîdü'l-kavâid fî şerhi Tecrîdi'l-akâid

Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî
(674-749 h. / 1276-1349 m.)

Hâşiyetü't-Tecrîd

Seyyid Şerîf el-Cürcânî
(740-816 h. / 1340-1413 m.)

Cürcânî'nin minhüvâtı
ve başka haşiyelerle birlikte

Tahkik

Eşref Altaş   Muhammet Ali Koca
Salih Günaydın   Muhammed Yetim

Birinci Cilt
(İnceleme)

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 838
İSAM Yayınları 217
Klasik Eserler Dizisi 31
© Her hakkı mahfuzdur.

TESDİDÜ'L-KAVÂİD fî ŞERHİ TECRİDİ'L-AKÂİD Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî

HÂŞİYETÜ't-TECRİD
Seyyid Şerif el-Cürcânî

Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka haşiye notlarıyla birlikte

Cilt 1 (İnceleme)

Tahkik
Eşref Altaş, Muhammet Ali Koca,
Salih Günaydın, Muhammed Yetim

*Tesdidü'l-kavâid fî şerhi Tecridi'l-akâid - Hâşiyetü't-Tecrid -
Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka haşiye notlarıyla birlikte*
TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Tahkik Yayın Kurulu ilmi kontrolünde hazırlanmıştır.

İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın koordinasyon Erdal Cesar
Yayın hazırlık Okan Kadir Yılmaz, Mustafa Demiray, Sait Kayacı
Tashih İsa Kayaalp, İsmail Özbilgin, İnyet Bebek
Tercüme Abdullah Demirci, Halit Alioğlu,
Abdulkader Badlah, Mohammed Sulaiman
Tasarım Ali Haydar Ulusoy, Hasan Hüseyin Can

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayınlanmıştır.

Proje koordinatörü Tuncay Başoğlu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun
10.01.2020 tarihli ve 2020/01 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: İstanbul, Haziran 2020 m. / 1441 h.
ISBN 978-625-7069-45-8 (Tk.)
978-625-7069-46-5 (1. Cilt)

Yayın ve Dağıtım
TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 15402

Basım
Hat Cilt Basım Yayın Matbaa Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Altınşehir Mah. Muhsin Yazıcıoğlu Cad. No: 2/1
Başakşehir - İstanbul
Tel: (0212) 688 08 08
Sertifika No. 35778

el-İsfahânî, el-Cürcânî

Tesdidü'l-kavâid fî şerhi Tecridi'l-akâid, Hâşiyetü't-Tecrid, Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka haşiye notlarıyla birlikte [تسديد القواعد في شرح تجريد العقائد، حاشية التجريد، منهوات الجرجاني والحواشي الأخرى] / Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî, Seyyid Şerif el-Cürcânî ; tahkik Eşref Altaş, Muhammet Ali Koca, Salih Günaydın, Muhammed Yetim. – İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020. Birinci Cilt, 167, 173 s. ; 30 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 838. İSAM Yayınları ; 217. Klasik Eserler Dizisi ; 31)

Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-7069-45-8 (Tk.) 978-625-7069-46-5 (1. Cilt)

İçindekiler

Kısaltmalar 7

Takdim 9

Önsöz 11

TÛSÎ, İSFAHÂNÎ ve CÛRCÂNÎ ÇİZGİSİNDE *TECRÎD* GELENEĞİ: ŞAHISLAR, METİNLER ve LİTERATÜR

I. NASÎRÜDDÎN-i TÛSÎ 19

Eşref Altaş

1. Hayatı 19

2. Hocaları 20

3. Öğrencileri 22

4. Eserleri 23

Kaynakça 24

II. MAHMÛD b. ABDURRAHMAN el-İSFAHÂNÎ 27

Eşref Altaş

1. Hayatı 27

2. Hocaları 29

3. Öğrencileri 30

4. Eserleri 31

Kaynakça 33

III. SEYYİD ŞERÎF el-CÛRCÂNÎ: HAYATI, ENTELEKTÜEL İLİŞKİLERİ ve ESERLERİ 35

Muhammet Ali Koca

1. Müellifin Adı, Künyesi, Lakabı ve Nesebi 35

2. Doğum-Ölüm Yeri ve Tarihi 36

3. İlmî Hayatının Başları 38

4. Kutbüddin er-Râzî ile Görüşmesi Meselesi 39

5. Cürcânî'nin Mısır'a Yolcuğu Meselesi 44

6. Karaman'daki Faaliyetleri 51

7. Mısır'daki Faaliyetleri 51

8. Memlekete Dönüş: Semerkant Öncesi Şiraz Dönemi 54

9. Semerkant'a Gitmekle İmtihanı 57
10. Semerkant'tan Dönüş: İkinci Şiraz Dönemi 60
11. Mezhebi 61
12. Hocaları 63
13. Öğrencileri 65
14. Eserleri 69
- Kaynakça 91

IV. NASÎRÜDDİN el-HİLLÎ ve *TECRÎD HÂŞİYESİ* 97

Muhammed Yetim

1. Hayatı 97
2. Hocaları 98
3. Öğrencileri 99
4. Eserleri 101
- Kaynakça 103

V. ESERLERİN TANITIMI ve *TECRÎD LİTERATÜRÜ* 107

Salih Günaydın

1. Eser Adları 107
2. Müelliflere Nispetleri 110
3. Telif Tarihleri 111
4. Kaynaklar 113
5. Tûsî ve *Tecrîd'e Dair Birkaç Not* 115
6. *Tecrîd* Haşiyeleri Geleneği 117
7. *Tecrîd*'in Medrese Eğitimindeki Yeri 125
8. Literatür 128
- Kaynakça 142

TAHKİKTE KULLANILAN NÜSHALAR 147

Muhammed Yetim

1. *Tesdîdü'l-kavâid* Yazmaları 147
2. *Hâşiye alâ Tesdîdi'l-kavâid = Hâşiye-i Tecrîd* Yazmaları 148
3. Minhüvâtın Alındığı *Hâşiyetü't-Tecrîd* Yazmaları 150

TAHKİKTE TAKİP EDİLEN YÖNTEM 155

Muhammed Yetim

1. Nüshaların Kullanımı 155
2. Atıflar 156
3. Minhüvât ve Hâmiş Notları 157
4. Numaralandırma ve Başlıklandırma 158
5. Tahkikte Kullanılan Nüshalardan Örnekler 159

Takdim

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamdolsun Allah'a! Selam olsun O'nun elçisi Hz. Muhammed'e ve diğer seçkin kullarına.

Elinizdeki eser, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) olarak İslam medeniyet birikiminin müteahhirin dönemini (7-13/13-19. yüzyıllar arası) ilmî ve fikrî boyutlarıyla ortaya çıkartmak üzere 2012 yılında başlattığımız "İkinci Klasik Dönem Projesi" çerçevesinde yayımlanmıştır. Geçmiş entelektüel mirasımızın aydınlatılması ve yeni dönemin inşası için sağlam bir zeminin oluşmasını hedefleyen bu projenin temel uğraş alanlarından biri, söz konusu dönemde ortaya konmuş olup önemli bir kısmı hâlâ gün ışığına çıkarılmayı bekleyen yazma eserlerin ilmî esaslara uygun tahkikli neşrini gerçekleştirmektir. İslam ilim ve düşünce tarihinin, özellikle yazma halinde bulunan eserler dikkate alınmaksızın sağlıklı ve derinlikli bir şekilde yazılamayacağı, bu yazmaları incelemeksizin yapılacak değerlendirmelerin genellemeci ve yüzeysel kalacağı âşikârdır.

Proje kapsamında bütün unsurları bir arada ilk defa neşredilen bu eser Eş'arî kelamcısı ve Şâfiî fakihî Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî'nin (ö. 749/1349), Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) felsefi kelama dair eseri *Tecrîdü'l-akâid*'i üzerine telif ettiği şerhi *Tesdîdü'l-kavâid* ile birlikte çok yönlü Hanefî-Eş'arî âlimi Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) söz konusu şerh üzerine kaleme aldığı haşiyesi ve yine Cürcânî'nin bu haşiyeye dair kendi notları ile bazı Osmanlı âlimlerinin notlarından oluşmaktadır.

İkinci Klasik Dönem Projesi'nin hedeflerinden biri de İslam ilim ve düşünce tarihinde önemli etkiler yapmış ve gelenek oluşturmuş bazı eserleri, onlar üzerine (onları açıklamak, eleştirmek, ele aldıkları meseleleri derinleştirmek vb. amaçlarla farklı okumalara tâbi tutmak suretiyle) kaleme alınmış şerh, haşiye, tâlik gibi muhtelif nitelikteki çalışmalarla birlikte ele almak, böylece metinler üzerinden ilmin ve düşüncenin takip ettiği seyrin izini sürmek suretiyle bütünlüklü bir resim sunmaktır. Tûsî'nin *Tecrîd*'i, kendisinden sonra farklı çalışmaları tetiklemiş ve gelenek oluşturmuş bu türden eserlerdendir. Elinizdeki çalışmanın inceleme kısmında görüleceği üzere *Tecrîd* literatürü kapsamında 200 civarında eserin varlığından söz edilmektedir. Bu gelenekten gelen eserler İslam eğitim tarihinde de önemli bir yer edinmiş ve medreselerde okutulan metinler olarak fonksiyon icra etmiştir. Nitekim Osmanlılar döneminde medrese hiyerarşisinde bir grup medreseye "Hâşiye-i Tecrîd medreseleri" denildiği bilinmektedir. Osmanlı

ilmiye teşkilatı içindeki bu medreselere bu ad, Cürçânî'nin *Tecrîd* şerhi üzerine kaleme aldığı -ve kendisi de elli civarında haşiyeye konu olan- metninden hareketle verilmiştir.

Bu çalışmanın özelliği, İsfahânî'nin daha önce yayımlanan ve kısaca *Tesdid/Teşyid* adıyla bilinen *Tecrîd* şerhinin, ilk defa Cürçânî'nin bu şerh üzerine kaleme aldığı haşiyesi, yine onun kendi haşiyesine dair notları (*minhüvât*) ve Osmanlı ulemasından bazılarının da bu haşiyeye üzerine olan notlarıyla bir arada tahkikli neşredilmesidir. Bu suretle bir eser geleneğini ortaya çıkarma çabalarına önemli bir katkı sunulmuş olmaktadır. Elinizdeki eser, dört katmanlı metin ilişkisini ve muhakkik notlarını rahat takip edilebilir bir tasarımla okuyucuya sunması yönüyle de ayrıcalık arz etmektedir. Bu tasarımın bundan sonra müteahhirin dönemin çok katmanlı benzer yayınları için de ilham verici olabileceğini düşünüyoruz.

Bu eser uzun ve zahmetli bir sürecin sonunda ortak bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıktı. Eserin ortaya çıkmasında en büyük pay sahibi, dolayısıyla en fazla teşekkür hak eden hiç şüphesiz muhakkikler heyetidir. Tam bir takım ruhuyla hareket eden muhakkiklere uzun soluklu yürüttükleri titiz ve özverili çalışmalarından ötürü şükranlarımızı sunuyoruz. Diğer yandan yayına hazırlık sürecinde hepsini tek tek sayamayacağımız pek çok kimsenin de esere katkısı olmuştur. Bunlardan İSAM Tahkik Yayın Kurulu üyeleri Okan Kadir Yılmaz ve Mustafa Demiray'a, keza Sait Kayacı'ya ve dört katmanlı metnin ve muhakkik notlarının bir arada kolayca takip edilmesini sağlayacak sayfa tasarımını gerçekleştiren Ali Haydar Ulusoy'a özellikle teşekkür etmek isterim. Anılan isimler dışında bu yayında ilmî ve teknik katkısı bulunan herkese ayrıca şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmanın İslam ilim ve düşünce mirasını keşif ve ihya çabalarına katkı vermesi dileğiyle.

Doç.Dr. M. Suat Mertoğlu
İSAM Yayın Kurulu Başkanı

Önsöz

Hamdüsena, yokluktan hudusa getirdigi insanoğlunu kelâm-ı kadîmine muhatap kilmakla şereflendiren, mevcudatın her birinde varlığına delil olan sayısız âyet var eden, hayrı ve şerri yaratan, hesap gününün sahibi, kemal sıfatlarıyla muttasıf ve her türlü eksiklik şaibesinden münezzehtir olan Allah Teâlâ'yadır. Salatüselam, beşerî kemalin zirvesi olarak yaratılan, meleklere üstün kılınan, mâsiyet kirlerinden tecrit edilip arındırılan, türlü delillerle nübüvveti teyit edilen, ümmetinin dünyada rehberi, âhirette şefaathçisi kılınan Resül-i Ekrem'e ve ona tâbi oluşun çeşitli yollarını bize göstererek din yolunda önderlerimiz olan âline ve ashabınadır.

İslam düşüncesinin müteahhir dönemi, özellikle Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve takipçilerinin çalışmalarıyla önceki dönemlerden birkaç yönüyle temayüz eder. Bunlar arasında düşünce geleneklerinde yöntemlerin tâdil edilmesi, muhatapların değişmesi, farklı düşünce geleneklerinin aynı âlimler tarafından temsil edilmesi, farklı ilimlerin tümel ilim olma iddiası, dil ve üslubun değişmesi ve yeni klasik metinlerin oluşması sayılabilir.

Müteahhir dönemin önemli özelliklerinden biri kelâm, felsefe, tasavvuf, tarih, fıkıh, dil, tefsir vb. alanlarda eserler veren âlimlerin, ehl-i tahkik oldukları iddiasıdır. Farklı ilim gelenekleri tarafından farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte, tahkikini yaptığımız eserlerin mensup olduğu nazar geleneğinde *tahkik*; amaçsız boş sözlerden, tekrardan, kabuktan, rivayet toplayıcılığından, ikna etme tavrından, aldatmacadan, kararsızlıktan, taklitten uzak bir şekilde hakikatin şek, şüphe ve tezyiften arındırılmış olarak madde ve sureti bakımından tetkik edilmiş delillerle ispat edilmesi şeklinde tanımlanır. Son iki yüzyılda İslam düşüncesi ve bilim tarihi hakkında yazan oryantalistler ve müslümanların büyük çoğunluğu ise sahipleri tarafından "tahkik" olarak adlandırılan bu yöntemi ve bu yöntemin uygulandığı çağları, "taklit" ve "taklit asırları" olarak anmaya devam etmişlerdir. Öyle görünüyor ki oryantalistler müteahhir dönemde orijinal bir fikir üretilmediğini düşündükleri için, âcil çözümlere ihtiyaç duyan popüler müslüman düşünürler ise müteahhir dönemin tahkim ve tahkik edilmiş metin, şerh ve haşiyeleriyle uğraşmaya vakit bulamadıkları için bu düşüncüyü ortaya atmışlardır. Bu sebeple son iki yüzyıllık İslam düşünce serüveni, doğrudan vahyin metnine, Asr-ı saâdet'e ya da İslam'ın ilk asırlarına odaklanmak şeklinde kökenci bir tarzda ortaya çıkmış; ağır ve meşakkatli bir yolculuğu gerektirdiğinden müteahhir dönemde ortaya çıkan *tahkik*

metinlerini, *taklit* diye niteleyerek atlamayı seçmiştir. Oysa Fahreddin er-Râzî, Nasîrüd-dîn-i Tûsî (ö. 672/1274), Şemseddin el-İsfahânî (ö. 749/1349), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) gibi âlimlerin metinlerinin dikkate alınmaması Selçuklu, İlhanlı, Timurular, Memlûkler, Bâbürlüler, Altın Orda, Osmanlı vb. dönemleri boyunca ortaya çıkan büyük bir mirasın dikkate alınmaması anlamına gelmektedir. Neyse ki son yıllarda ilim ve düşünce tarihimiz üzerine yapılan çalışmalarda, bu sathî ve hatalı bakış açısının artık aşılına ve uzunca bir süre ihmal edilen bu döneme ait zengin mirasın hakkının teslim edilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim elinizdeki bu tahkik çalışması da bu hak tesliminin bir nişanesi olarak değerlendirilebilir.

Müteahhir dönem düşüncesinin, farklı gelenekler arasındaki etkileşimin giderek artmasıyla birlikte, bir tür yöntem ve konu birliğine doğru evrildiği, İbn Haldun (ö. 808/1406) ve Taşköprizâde (ö. 968/1561) gibi düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Bu düşünceye göre felsefi meseleler ilk aşamada Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Râzî gibi kelimciler tarafından reddedilmek amacıyla ele alınmış, ikinci aşamada ise felsefenin ve kelamın meseleleri Tûsî ve Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi kelimciler tarafından birbirinden ayırt edilemez hale getirilmiştir. Ancak yöntem, meselelerin yeniden tertip edilmesi ve tümel ilim olma gayesi gibi başlıklarda bir tür birlikten bahsedilse bile temel meselelerin kabul ve reddi bakımından müteahhir dönemdeki âlimlerin farklı tavırlar sergilediklerini söylemek mümkündür. Bu temel meselelerin başında şunlar sayılabilir: Allah'ın "fâil-i muhtâr" ya da "mücib bi'z-zât" olması, âlemin hâdis ya da kadim olması, sudûrun kabul ya da reddi, nefsin mücerret cevher olup olmadığı ve bedensel diriliş. Dolayısıyla VII-IX. (XIII-XV.) yüzyıllar arası dikkate alındığında düşüncede dilin, üslubun, yöntemin ve meselelerin yeniden ele alındığını ve düşüncenin yenilendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki Râzî'nin uyguladığı tahkik yönteminin, özellikle de mantık ve münazara disiplinlerinin esaslarına riayet edilen bir yazım tarzının yaygınlık kazanmasının tesiriyle, farklı nazarî yaklaşımlar arasındaki etkileşim artmış ve neticede nazarî düşünce üzerinde kaleme alınan eserler felsefe, kelam ve bazan da nazarî tasavvuf bakış açılarını birlikte dikkate almıştır. Râzî, Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233), Esrûddin el-Ebherî (ö. 663/1265 [?]), Tûsî, Necmeddin el-Kâtibî (ö. 675/1277), Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283), Beyzâvî, Kutbüddin eş-Şîrâzî (ö. 710/1311), Şemseddin es-Semerkindî (ö. 722/1322), Şemseddin el-İsfahânî, Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355), Kutbüddin er-Râzî (ö. 766/1365), Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Cürcânî gibi âlimlerin yazdığı eserler birer klasik haline dönüşmüş, modernleşme dönemine kadar neredeyse bütün nazarî tartışmalar bu eserler üzerinden yürütülmüş, sonraki çağlar boyunca özellikle bu eserler üzerine şerh ve haşiyeler yazılmıştır.

Bu tahkik çalışmasının içerdiği metin, şerh ve haşiyeye dikkate alındığında üç isim üzerinde yani Tûsî, İsfahânî ve Cürcânî üzerinde ayrıca durmak gerekir.

Râzî sonrası dönemin büyük düşünürlerinden biri kuşkusuz Tûsî'dir. Tûsî'nin kaleme aldığı *Tecridü'l-akâid* isimli muhtasar kelam eseri, özel olarak kelam, genel olarak İslam düşüncesi alanında "her yönüyle klasik" kabul edilen bir metindir. Bu metin, adına

uygun bir şekilde, bütün ifade ve argüman fazlalıklarından tecrit edilerek/soyutlanarak yazılmıştır. Bu soyutlama, metni fazlasıyla veciz ve çetin bir üsluba dönüştürmüştür. *Tecrîd*'in müteahhir dönemdeki kelamın ve felsefenin meselelerinin büyük çoğunluğuna işaret etmesi, onun eğitim öğretimde kullanılması, ezberlenmesi ve şerhedilmesine yol açmıştır. Râzî'nin *el-Mebâhis* ve *el-Muhassal*'ı ile oluşan kelimelerin yeni konu düzenine göre yazılmış olan *Tecrîd*, hem Sünnî hem de Şîî geleneğe mensup âlimler tarafından şerhedilmiş ve bu şerhler üzerine haşiyeler kaleme alınmıştır. Bu şerhler içerisinde ön plana çıkanların başında İsfahânî'nin *Tesdîdü'l-kavâid* adlı eseri gelmektedir.

Şerh-i kadîm olarak da bilinen *Tesdîdü'l-kavâid* "kâle-ekülü" tarzında yazılmış bir şerh olup, klasik bir şerhin bütün özelliklerini taşımaktadır. Şöyle ki söz konusu şerh öncelikle *Tecrîd* metninin meselelerini *tespît* eder. Ardından meseleyi *tahkik* etmek üzere önce delillerini *tahrir* eder, sonra *tetkik* eder. Tetkik işlemini gerçekleştirirken sadece metnin iddialarını temellendiren delillere yer vermekle yetinmez, bilakis metne yöneltilebilecek itirazlara ve bu itirazların cevaplarına da temas ederek doğru görüşün hangisi olduğunu *tespît* çalışır. İlâveten metnin maksatlarını tefsir eder. İsfahânî'nin şerhi -ileride ayrıntılı olarak temas edileceği üzere- 200'den fazla eserden oluşan *Tecrîd* literatürünün erken şerhler kuşağının kesinlikle en önemli metnidir ve alt metinler -yani İsfahânî şerhi üzerine yazılmış haşiyenin haşiyeleri konumunda olanlar- dikkate alınmasa dahi sadece bu şerh üzerine on haşiyeye yazılmıştır ki bunlar içerisinde en önemlisi, hiç şüphesiz Cürcânî'nin haşiyesidir.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî, müteahhir dönem klasik metnlerinin yorumlanarak yeniden düşünce dolaşımına sokulduğu bir dönemin mükemmel bir âlim portresini temsil eder. Bu sebeple onun, üzerine haşiyeye yazdığı neredeyse her eser, Osmanlı medreselerinin bir ders kitabına dönüşmüştür. İşte *Hâşiyetü't-Tecrîd* Cürcânî'nin böyle bir role sahip eserlerinden biridir.

Hâşiyetü't-Tecrîd adı, *Tecrîd* literatürü dikkate alındığında onlarca esere ait genel bir isimdir. Ancak bu isim, Cürcânî'nin *Hâşiyetü't-Tecrîd*'i için âdeta özel bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu tahkik çalışmasının ana mihverini oluşturan bu haşiyeye, *Tesdîd*'in birinci ve ikinci ana bölümleri üzerine, yani umûr-ı âmme ve cevher-araz bahisleri üzerinedir. Bu eser, literatürde İsfahânî'nin şerhi üzerine yazılmış ilk haşiyeye olmasa da kendisi üzerine yazılan elliye yakın haşiyeye ile birlikte Osmanlı medrese eğitiminin yüksek tabakasının en önemli düşünce metinlerinden biri olma vasfına sahiptir. Nitekim Osmanlı medrese sistemi ve müfredatına dair en eski kanunname olan Fâtih Kânun-nâmesi'nde, *Hâşiyeye-i Tegrîd*'in yüksek tahsil kurumlarının en alt seviyesi olan yirmili medreselerde okutulmaya başlanması buyurulmuştur. Hatta bu sebeple bu medreseler "*Hâşiyeye-i Tegrîd* medreseleri" olarak da anılmıştır. Fakat eser sadece bu seviyede okutulmamış, Taşkoprizâde'nin hem öğrencilik hem de müderrislik notlarına göre, medresenin sonraki seviyelerinde de okunup okutulmaya devam etmiştir. Cürcânî'nin Osmanlı âlimleri arasında "ilmin delili" (*es-sened*) olarak telakki edilmesi, *Hâşiyeye-i Tegrîd*'in Fâtih Sultan Mehmed döneminden itibaren miladi XV ve XVI. yüzyıllar boyunca ilgi odağı olmasını sağlamıştır. Nitekim Hocazâde, Hızır Şah, Ali Kuşçu, Kemalpaşazâde,

Taşköprizâde, Cârullah vb. büyük Osmanlı âlimlerinin, bu eseri hem okuduğu hem de okuttuğu bilinmektedir. Bu âlimler, aynı zamanda, bu haşiye üzerine ikincil haşiyeler de yazmışlardır. Hatta bu devrin düşünürleri arasındaki bazı nazarı tartışmaların Cür-cânî'nin haşiyesi üzerine kaleme alınan bu ikincil haşiyeler üzerinden gerçekleştirildiğine şahit oluruz. Bu bakımdan *Hâşiyetü't-Tecrîd* literatürü, diyalektik tarzı ağır basan bir literatürdür. Cür-cânî'nin haşiyesi, diğer özelliklerinin yanında, Şîfî âlimi Nasrûddin el-Hillî'nin *Tesdîd* üzerine yazdığı haşiye ile arasındaki diyalektik ilişki bakımından da dikkate değer. Nitekim bu tahkikte Nasrûddin el-Hillî'nin haşiyesi ile diyalektik noktaları tespit edilmiş ve dipnotta bunlara işaret edilmiştir.

Hâşiyetü't-Tecrîd'in bir diğer önemi de yine Cür-cânî'ye ait "minhüvât"ı içermesidir. Özellikle yazarın kendi metni üzerine düştüğü kenar notları anlamındaki *minhüvât*, her ne kadar devrin yazma eser geleneğine uygun olarak yazmaların hâmişlerinde yer alsa da en az haşiyenin kendisi kadar değerlidir. Nitekim Osmanlı devri ulemasının eserlerinde "قال السيد في حواشيه على حاشيته على التجريد / Seyyid Şerîf, *Tecrîd Hâşiyesi*'ne haşiyelerinde şöyle dedi" şeklinde ifadelerle bu minhüvâttan iktibaslar yapıldığını sıklıkla görürüz. Ayrıca Cür-cânî'nin, bu notları, özellikle tartışmayı daha ileri taşımak istediği hususlarla ilgili olarak düşmüş olması, bunların değerini arttıran bir husustur. Bu sebepten elinizdeki tahkik çalışmasında bu notlar tespit edilebildiği kadarıyla eksiksiz bir şekilde alınmış ve -detayları ileride anlatılacağı üzere- çok sayıda yazmaya müracaatla tahkik edilmiştir. Bunun yanında Osmanlı devri ulemasının notlarından oluşan diğer hâmiş notları da bu tahkike dahil edilmiştir. Sadece bu hâmişlerde bulunan söz konusu notların bu tahkik çalışmasıyla literatüre kazandırılmış olması önemlidir.

Elinizdeki bu tahkik çalışması, şu şekilde çok katmanlıdır:

- a. Tûsî'nin *Tecrîd* metni.
- b. İsfahânî'nin *Tesdîdü'l-kavâid* adlı şerhi.
- c. Cür-cânî'nin *Hâşiyetü't-Tecrîd*'i.
- d. Cür-cânî'nin minhüvâtı, bir başka ifadeyle onun, kendi haşiyesi üzerine yazdığı haşiyeleri.
- e. Cür-cânî'nin haşiyesi üzerine müstakil bir eser yazmamış bir kısım Osmanlı aliminin haşiye üzerine hâmiş notları.
- f. Bizim tarafımızdan eklenen tahkik notları ve bazı gerekli bilgiler.

Bu katmanlı ve parçalı yapı, bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu zorluklardan biri şudur: Minhüvât ve hâmiş notları haşiyeye, haşiye ise şerhe ve metne siyak-sibak bakımından bağlıdır. Birbirine bağlı bu metinlerin, takip edilmesini ve kolay anlaşılmasını sağlamak için aynı sayfada gösterilmesi gerekmektedir. Bunlara her bölümün birbirinden ayrı tahkik notları da eklendiğinde, el ile yapılacak ayarların fazla olduğu ciddi bir sayfa düzeni (mizanpaj) zorluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim eserin bu katmanlı yapısı kendisine has bir sayfa düzeni tasarlamayı zorunlu kılmış ve İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) çalışanlarıyla yapılan istişareler neticesinde, onların himmet ve çabaları ile sayfa düzeni açısından zahmetli ama kullanım açısından kolay bir şablon

hazırlanmıştır. Bu şablona göre sayfalar iki ana bölüme ayrılmış; haşiyede açıklanan metin ve şerh kısımları farklı bir renk ile gösterilmiş, şerhe ve haşiyeye ait tahkik notları, bu bölümlerin kenarlarına dipnot şeklinde işlenmiştir. Minhüvât ve diğer hâmiş notları ise dipnot harfleriyle sayfanın en alt kısmına yerleştirilmiştir. Bu şablon, müteahhir döneme ait şerh ve haşiyeler içeren metinlerin tahkikli neşriyle uğraşan diğer araştırmacılar için de bir çözüm teklifi niteliğindedir. Bu sebeple bu çalışmayla ortaya konan sayfa düzeninin, diğer araştırmacılar için de yol açıcı veya daha iyi çözümlere götüren bir örnek olmasını temenni ediyoruz.

Bu tahkik çalışması uzun ve zahmetli beş senelik bir geçmişe sahiptir. Prof.Dr. İhsan Fazlıoğlu ile yapılan Taşkoprizâde okumalarımız esnasında Taşkoprizâde'nin eserlerinin tahkik edilmesi projelendirilmişti. Bu sebeple başlangıçta Taşkoprizâde'nin *Hâşiyetü't-Tecrîd* adlı eserinin tahkik ve tercümesi için yola çıkmıştık. Ancak Tûsî'nin *Tecrîd* metni, İsfahânî şerhi ve Cürçânî'nin *Hâşiyetü't-Tecrîd*'inin tahkiki olmaksızın Taşkoprizâde'nin *Hâşiyeye-i Tegrîd*'ini tahkik etmenin birçok açıdan zor ve faydasının az olduğu kanaatine vardık. Aynı süreçte "Nazariyat Okumaları" adıyla gerçekleşen toplantılarda hem Taşkoprizâde'nin metinlerini hem de İsfahânî'nin *Şerh-i Kadîm*'ini okurken *Tegrîd* metni ve haşiyelerinin müteahhir dönem düşüncesini anlamak bakımından merkezî bir yere sahip olduğuna dair bilgi ve farkındalığımız arttı. Bu farkındalık, önce bu metinler ortaya çıkarılmazsa dönemin tartışmalarını anlayamayacağımız bilincine, sonra da Fazlıoğlu'nun teşvikiyle tahkiklerin yapılmasını içeren bir görev zorunluluğuna dönüştü. Bunun neticesinde "Tegrîd ekibi" olarak biz muhakikler metni, şerhi, haşiyeyi ve minhüvâtı satır satır farklı nüshalarından mukabele tarzında öncelikle "Nazariyat"ın Bağlarbaşı'ndaki ilk mekânında, ardından İSAM'da ve bir araya gelemediğimiz zamanlarda internet üzerinden birçok defa grup olarak okuduk. Metni, şerh ve haşiyeyi Türkçe'ye çevirdik ve böylece tahkikteki tercihlerimizin daha isabetli olmasını sağlamaya çalıştık. Bu vesileyle ilerleyen süreçte metni Türkçe tercümesiyle yayınlamayı da ümit ettiğimizi belirtelim.

Bu uzun süreçte İlim Sanat Tarih ve Edebiyat Vakfı (İSTEV) tarafından desteklenen Taşkoprizâde projesinden kısmî de olsa bir defaya mahsus bir miktar maddi destek aldık. Bu vesileyle bu destek için İSTEV yetkililerine ve İbrahim Halil Üçer'e, "Taşkoprülüzâde Okumaları" ve "Nazariyat Okumaları" esnasında teşviklerini ve manevi desteklerini gördüğümüz dostlarımıza, müşkül noktalarda ilmine başvurduğumuz Abdüsselam Doğan Hoca'ya ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Birçok yazma nüshayı temin eden Mehmet Arıkan, Turgay Şafak ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı çalışanlarına teşekkür ediyoruz. Tahkikin İSAM'daki süreçlerini takip eden Sait Kayacı, Okan Kadir Yılmaz ve Orhan Ençakar'a, tasarım konusunda farklı alternatifleri önümüze seren ve bu zorlu ameliyeyi estetik bir sunumla başaran Ali Haydar Ulusoy'a teşekkür ediyoruz. Metnin basılması konusunda himmetlerini esirgemeyen İSAM yöneticileri Prof.Dr. Raşit Küçük M. Suat Mertoğlu, Tuncay Başoğlu ve Ali Hakan Çavuşoğlu'na teşekkür ediyoruz. Tahkikin başlaması, devam etmesi ve hitama erdirilmesi aşamalarında her türlü teşvikini gördüğümüz Prof.Dr. İhsan Fazlıoğlu'na bilhassa ve içten teşekkürlerimizi

arz ediyoruz. Elbette çocuklarımız büyürken dar vakitlerinde uzun zamanlarını çaldığımız fedakâr eş ve çocuklarımıza da şükranlarımızı sunuyoruz.

Son olarak bu eserin ilim adamlarına ve ilim talebesine faydalı olmasını, müteahhir dönem İslam düşüncesi üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir boşluğu doldurmasını, Osmanlı'ya duyulan sevginin aklî zeminini güçlendirmesini ve hem düşünce yolculuğumuza hem de kültürel hayatımıza yeni ufuklar açmasını her başarının sahibi Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyoruz.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Tahkik Edenler
Üsküdar 2019

Tesdîdü'l-kavâid fî şerhi Tecrîdi'l-akâid

Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî
(674-749 h. / 1276-1349 m.)

Hâşiyetü't-Tecrîd

Seyyid Şerîf el-Cürcânî
(740-816 h. / 1340-1413 m.)

Cürcânî'nin minhüvâtı
ve başka haşiyelerle birlikte

Tahkik

Eşref Altaş   Muhammet Ali Koca
Salih Günaydın   Muhammed Yetim

İkinci Cilt

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 838
İSAM Yayınları 217
Klasik Eserler Dizisi 31
© Her hakkı mahfuzdur.

TESDİDÜ'L-KAVÂİD fî ŞERHİ TECRİDİ'L-AKÂİD Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî

HÂŞİYETÜ't-TECRİD
Seyyid Şerif el-Cürcânî

Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka haşiye notlarıyla birlikte

Cilt 2

Tahkik
Eşref Altaş, Muhammet Ali Koca,
Salih Günaydın, Muhammed Yetim

*Tesdidü'l-kavâid fî şerhi Tecridi'l-akâid - Hâşiyetü't-Tecrid -
Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka haşiye notlarıyla birlikte*
TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Tahkik Yayın Kurulu ilmi kontrolünde hazırlanmıştır.

İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın koordinasyon Erdal Cesar
Yayın hazırlık Okan Kadir Yılmaz, Mustafa Demiray, Sait Kayacı
Tashih İsa Kayaalp, İsmail Özbilgin, İnyet Bebek
Tercüme Abdullah Demirci, Halit Alioğlu,
Abdulkader Badlah, Mohammed Sulaiman
Tasarım Ali Haydar Ulusoy, Hasan Hüseyin Can

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayınlanmıştır.

Proje koordinatörü Tuncay Başoğlu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun
10.01.2020 tarihli ve 2020/01 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: İstanbul, Haziran 2020 m. / 1441 h.
ISBN 978-625-7069-45-8 (Tk.)
978-625-7069-47-2 (2. Cilt)

Yayın ve Dağıtım
TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No. 11
Yenimahalle /Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 15402

Basım
Hat Cilt Basım Yayın Matbaa Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Altınşehir Mah. Muhsin Yazıcıoğlu Cad. No: 2/1
Başakşehir - İstanbul
Tel: (0212) 688 08 08
Sertifika No. 35778

el-İsfahânî, el-Cürcânî

Tesdidü'l-kavâid fî şerhi Tecridi'l-akâid, Hâşiyetü't-Tecrid, Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka haşiye notlarıyla birlikte [تسديد القواعد في شرح تجريد العقائد، حاشية التجريد، منهوات الجرجاني والحواشي الأخرى] / Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî, Seyyid Şerif el-Cürcânî ; tahkik Eşref Altaş, Muhammet Ali Koca, Salih Günaydın, Muhammed Yetim. – İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020. İkinci Cilt, 432 s. ; 30 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 838. İSAM Yayınları ; 217. Klasik Eserler Dizisi ; 31)

Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-7069-45-8 (Tk.) 978-625-7069-47-2 (2. Cilt)